

## Szellemünk képviselői a Millenium századában.

### Bevezetés.

#### I.

Vessünk s aratunk. Serere non dubites, volt jelmondata szellemünk egyik képviselőjének, ki lankadatlanul vetett, s aratott jóllétet, jó emlékezetet. Vetésre gondoltam e sorokkal, de ha nem is hull mag reá: mindenestre aratás, legalább is tarlózás lesz a Keresztény Magvető mezején, honnan legtöbb szemes kalászt kaptam, legtöbb adatomat meritem. S még e tarlózás is a Ker. Magvető vetése, a mennyiben idei első füzete lenézte az asztalomról, hogy irom a Millenium százada emlékiratát, s felhí, hogy egy pár mi nagyunkról se feledkezsem meg.

Ugy mint Brassait irtam, több nagyunk vázrajza meg volt már nálam, midőn e felhívásra annyian rohanták meg emlékezetemet, hogy a midőn lajstromba vettem, egész század sorakozott, kiknek fele már csak kedves emlékezet, de a század másik fele még az élet esatamezején áll, kik ha nem is emelkedtek történelmi magaslatra, a mi szűkebb iskolánknak tisztességes képviselőiként vehetjük őket. Az a gondolat szállt meg, hogy századunk végére hozzuk a millenium százada emlékiratát magunknak külön, rövid életrajzokban, mint egy képmagyarázatokban, egy album számára.

De hogy ne csak projectáljak, hozom a névsort, kikről már vázlatot vettem. A meghaltakat bocsátottam elől. De mert az én koromban az is megtörténhetik, hogy más fejezi be, s hogy a helyreigazitásokra, pótlásokra alkalmat adjunk, kérjünk helyet a Ker. Magvetőben.<sup>1</sup> S miután lapjain többeknek terjedelmes életrajzával találkoztunk, miként én hozom körvonalokban, frissítsük fel azok

<sup>1</sup> Csakis örömről fejezhetjük ki azon, hogy érdemes történelemírónk unitárius jelesek életét szándékszik megrajzolni. És a mennyire becsüljük az építő történelemírást, épp annyira óhajtuk, hogy az ő tolla minél több jeles unitárius emlékének festhesse meg a képét.

Szerk.

emlékezetét is, állítsuk be Albumunkba, legyenek együtt mindazok, kikre örömmel emlékezünk. Münchenben vagy Párisban láttam, hogy ugyanazt a szobrot egyszerre több oldalról rajzolták: én arról az oldalról veszem fel, a mily benyomást reám gyakoroltak kik előttem éltek, hosszú életutamban tanácsaikra, kalászaikra hálásan emlékezem. Nem annyiban életrajzokban, hanem pillanatnyi felvételekben, a mint szellemünket, vagy hogy e szó értelmét leszállítsam, gondolkodásunkat érzelmekben, gondolatokban, írásaikban, tetteikben kifejezésre juttatták. Rajzolom egyszersmind e esodás századot, mely szolgátságban született s beteljesedett az a kételkedve fogadott jóslás, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. Melynek elején unitáriusnak születni, annyi volt, mint mostoha gyermeknek születni s ma már Angliában, Észak-Amerikában tiszteletet szerzünk a magyar névnek. S ha Curtius, nem a rómaid értem, hetvenhét, ha Ranke nyolezvanégy éves korában fogott legnagyobb munkájához, látha egy nyolezvanadik évbe lépőnek sikerül egy kisebb gondolat.

## II.

A midőn szellemünk képviselőinek jelzem, kikről emlékezem, számot vettem azzal, hogy abba a gyanuba jöhetek, hogy meg akarom tenni nagy embereknek. Pedig szerintem is, a nagy ember, a nagy szellem, az égnek ritka ajándéka, ritka tünemény. Abban az értelemben, hogy a nagy emberek irányítják az időt, a történet folyását. S miután századunkat írom, nekem ugy tetszik, hogy minél messzebb távozik az emberiség őstalajjától, a szellemóriások mind ritkábbak; s hogy csak a mult századdal hasonlítva, századunk a világtörténelmi nagy alakok termésében nem volt valami bőkezű. A gondviselés nemzetünknek elég jó termést juttatott. Mi nem panaszkodhatunk. Egész évszázadunkat azzal vigasztalva, hogy pótolja a középnyagságok nagyobb tömege.

Emerson az emberi szellem képviselői néhány tipikus alakját leírva, figyelmeztet a nagy emberek hasznára; az Akadémia másik kiadványában Ribot a testi és szellemi átöröklés tanára. Mindkettőnek hatását elfogadva, midőn a világtörténelmi, a nemzeti nagy emberek lebegnek előttem, nagy örökségahagyóknak tekintem, kiknek szelleme, érzelmeik, gondolatjaik, eszméik varázsa az utókorra száll. A világtörténelmi nagyok az emberiség civilizációja, a nemzeti nagyok a nemzeti közélet mezejét termékenyítik. A középnyagságok sáfárkodnak a nekik jutott talentummal, példájokkal bátoritanak. A mi

nagyjainkról legyen elég, ha kis körükben a nemzeti közélet és művelődés szolgálatában éltek, azt gondolatokban, tettekben kifejezésre juttatták, az utódok lelkére termékenyítőleg hatottak. Ennyiben vettem őket nagyoknak.

És a midőn szellemünk képviselőinek nevezem őket, abba a gyanuba sem kívánnék jőni, mintha magunknak az európai civilizációtól valamely eltérő szellemet tulajdonítanánk. De minden egyetemesség fenhagy bizonyos tipikus vonásokat. Vagy, hogy magyar történelmi fogalmat használjak, miként nemzetünk családfője hét törzsből indította fel derekát, s e törzsek nemekre, a nemzetségek családokra, a családok ágakra, az ágak a szűkebb családi körre tagozódtak fel: úgy a civilizatio közös világszellemét az antropológia, a nemzetek, a vallások, felekezetek hagyományai az egyetemesség szellemét még a legmagasabban szárnyaló nyugot-európai civilizációban is annyira megbontották, hogy individualis, tipikus vonásokról beszélhetünk, de csak oly értelemben, mint a különböző országok vonásairól. S ebben a leszállított értelemben ha szellemünk, gondolkodásunk területén bizonyos tipikus vonást hiszünk észrevenni, aligha csalódunk, ha azon nézetnek adunk helyet, hogy vallásunk, neveltetésünk lelki életünkben, gondolkodásunkon, szellemünkben bizonyos tipikus vonást hagy hátra.

És ha ez a vonás rajtunk nem képzelődés, nem képzelődés azoknál, kik nekünk ezt már régóta tulajdonítják, nem lehet közömbös reánk nézve, hogy előnyünkre szolgál-e vagy nem, mert hogy gondolkodásunkban van bizonyos egység, hiában is tagadnók. Meg volt a múltban, meg lesz a jövőben, s az jelen helyzetünkben másképp nem is lehet. Nálunk az egyház és iskola egybe van forrva. Másutt is, mondhatják, de egy felekezetenél sincs annyira, mint nálunk. Egyik a másik nélkül nem volna, nem állhatna, nem maradhatna fenn. S mert vallás és iskola két intézménynek látszik, az egységes szellem sehol sem jut oly kifejezésre, mint nálunk. S hogy az egységesség kifejezésre jusson, egy felekezet sincs úgy reá utalva, mint mi. S nem is juthat sehol, mert csak is mi vagyunk abban a helyzetben, hogy csak is egy iskolánk van, s a felekezet minden fia egy iskolából lép az életbe, egy szellemben nyeri neveltetését. Azt a szellemet viszi az életbe, melyet a vallás a templom szószékéből, a vallás másik missziója a nevelés és oktatás az iskola tanszékéből naponta hirdet egységes alapon. De anélkül, hogy felekezeti etikát, felekezeti morált ismernénk.

Már királyi táblai cancellista voltam, midőn egy nagyobb társaságba léptem s a korosabb unitárius ifjak fogadtak. Könnyű magoknak, szól valaki, a mint társaságba lépnek, felemelik hüvelyk ujjukat, s a mennyi berbées — akkor így esufoltak — mind oda fut. Akkor hallottam e megjegyzést először, mely úgy látszik, a század elejéről jön le, mikor még az unitárius diák prémes mentét viselt. A hüvelyk ujj felemeléséhez járul a királyhágón tul, kis szarvunk keresése. Hogy ne térjünk ki az előítélet humora elől, adjuk hozzá még a következő ismertető jegyeinket. Ha valaki a korosabbnak előnyt ad, ha egy teremben ülés hiány miatt egy állva marad, banketten egy étlen kél fel, fogadásnál utolsónak hagyja magát, hol mindenki rendjeltől ragyog s egynek nincs, ha egy esonkahonvéd mellett annyian elhaladnak, s egy megáll, kettő közül biztosak lehetünk, hogy ha kettő van, egyik unitárius; s hogy egy hatvanas évi jelenettel fejezzem be, abból az időből, mikor Forster osztrák unitárius püspök ezimet vett volt fel, egy napon Bécsben nőm háziasszonyunkkal előttem haladnak s én minden kéregetőnél megállok, háziasszonyunk az elsőre azzal fordul vissza: ön látszik, hogy erdélyi, a másodikra: ön protestáns, a harmadikra: ön unitárius.

Mivel iskolánk szelleme nem lehet más, mint embereket nevelni a gyakorlati életnek, vallásnak, nemzetnek, hazának. Ép testben ép lelkeket. Megfőkezett vagy fokozott temperamentumu sziveket, gramatikailag és mathematicailag disciplinált fejeket, hármonikus lelkeket. Mely bünboesánatra, a praedestinatio mentségére nem számít, hanem azzal lép az életbe, hogy valamint a természet, úgy a lelkiismeret megboesátást nem ismer.

### III.

Szellemi képviselőire térve, tisztelettel hajlok meg szellemi képviselői minden kategóriája előtt, de az én ideálom a gondolkozó, a tett embere, a martír. Azok a nagy családok s azok ivadékai, kik a mult század irtó háboruja ellenében a passivitás sánczaiba vonultak s teljes nyolezvan évig minden köztérről leszorítva, türtek, szenvedtek s mire megjött a mire vártak, egyházunkat, iskolánkat reconstruálták. Azok, kik e század elején a közpályák utolsó padjára szorítva, arról a kis térről, mi lábunk alatt maradt, mint gazdák, tisztviselők, patrioták, nevünknek tiszteletet szereztek. Azok a mondhatni névtelen hősök, kik munkával, nélkülözésig vitt takarékossgal gyűjtöttek, hogy mint jóltevők, az utódokat képe-

sítsék, hogy e szellemben nevedjenek. A tanárok, papok, írók, kik műveikkel, neveikkel reánk fényt hoztak és hoznak.

Ha nem is hasogattuk az egeket, reá mutathatunk, hogy a mult század végén bekövetkezett nemzeti ébredés minden mozzanathoz hozzájárult valaki tőlünk. Kazinezi fellépése, Döbrentei erdélyi korszaka, Széchenyi feltünése, a politikai ébredés kora, közülünk is ott talál valakit; a forradalom elől sem tértünk ki, börtönben, bitóban is osztoztunk a nemzettel.

Hogy a szépművészet és irodalomra térjünk, ha nagy színészetet nem mutathatunk fel, megvált minket Felvinezi György, a magyar színészet kezdeményezője, ki iskolánkból került ki. Arezképfestőket szolgáltatunk. A költészet terén az első épikus, az első, ki a népies elemet költészetünkbe vitte, közülünk támadott. Észak-Amerika szellemét legelsőnek közülünk vált utazó ismertette a magyar irodalomban. A nyelvészet, földrajz, történetírás, esztetika, bölcselet, mathesis, természettudomány, nemzetgazdaság, jogtudomány, publicistika majd minden ágában hangzatos neveket, s műépítészeket mutathatunk fel. S ott van egyházi, hitböleleleti, nevelésügyi íróink bátorító csoportja. Hogy mindezen szakok és fajok képviselői hányad-rangu csillagok, mást illet arról beszélni. Tíz írók a Magyar Tud. Akadémia színvonaláig emelkedett, igaz, hogy csak háromra olvadtunk. De ez a mi hibánk. Valamint az afféle is, hogy az ötvenes években a Ferenczi—Danielik Magyarírók életrajzi gyűjteménye közülünk e századból csak Berde Áront, Brassait, Farkas Sándort, Krizát, Szabó Annát s e sorok íróját, s a mult századokból csak Dávid Ferenczet, Felvinezi Györgyöt, Pécsi Simont, Szent-Ábrahámot ismeri. Szerénységből a most folyó Magyar Írók sorából is kimaradunk, panaszozza nekem Szinnyei.

A jelen századot véve, nálam az első csoportot azok képezik, kik a mult században születtek, de ebben a században haltak el; a másodikat azok, kik ebben a században születtek s a 48-at az élet mezején érték el; a harmadikat, kik 48 után léptek az élet mezejére, de már férfikort értek, a negyediket a fiatal nemzedék.

Csak a már elköltözötteket véve, a mult században születtek közül csak néhányat nem ismertem, mint P. Horváth Ferenczet, Lázár Istvánt. De Zsuki László sem maradhat el, ki életkoránál fogva szintén lejöhett volna e századra. Következnek korszak szerint: Szabó Sámuel, Nagy László, Augustinovich Pál, Konez János, Gedő József, Koronka József, Pápai István, Daniel Elek, gr. Bethlen

Sámuelné, Rédiger, Tiboldi, Filep József, Gálfi József, Kelemen Benő, Farkas Sándor, Székely Miklós, Iszlay László, Jobbágy András, Sebes Pál, Székely Sándor, Dr. Barra Imre, Gyergyai Ferencz, mindeniknél tekintettel családaiakra. Brassait már közreadtam.

A 48 előtti nemzedékből tiz kiválóbb képviselőnk még él. Az elköltözöttek betűrendben : Berde Áron, Berde Mózsza, Darkó Mihály, Derzsi János, Fejér Márton, Fekete Pál, Gálfi Sándor, Gálfi Mihály, Gyöngyösi István, Jakab Elek, Kanyaró Pál, Kis Mihály, Kisgyörgy József, Koronka Antal, Kovács István, Kovács Dénes, Kovácsi Antal, Kőváry Józsa, Kriza János, Mikó Lőrincz, Nagy Elek, Pákey Lajos, Pálfi János, Paget János, Péterfi Sándor, Sándor István, Szentiványi Mihály, Szolga Miklós, Székely Elek, Ürmösy Sándor, Weress József, kik az irodalomban, legalább egyházunk életében, jegyzőkönyveinkben nevöket fenhagyták.

A 48 után fellépett harmadik nemzedék névsorolvasásánál, örömről, egész padsorok jelennel felelnek. De fájdalom, itt is vannak már fejfáink, milyenek betűrendben : Dr. Bartók István, Buzogány Aron, Dersi János, Májai István, Marosi Gergely, Dr. Nagy János, Bárány Orbán Balázs, Simén Domokos, Váradai Károly, kikről, legalább körünkben, az utókor számot kér. Tekintve egyházunk népességének arányát a hazai népességgel szemben, egy század alatt bizony sok kiváló emberünket sirattuk el. De köztünk maradt szellemők.

### 1. Felsőmagyarzsuki Zsuki László.

(1741—1792 márcz. 11.)

Regeneratorunk, fenmaradásunk biztosítója.

Nem érte meg e századot. De hogy maradhatna ki, kinek élete egy bevezetés. Előszava, programmja századunk szellemének. Halála a mi feltámadásunk. Emlékezete egy utalvány a jövő századokra.

Nem üres szó, hogy regeneratorunknak mondom; fájdalom, hogy regenerátorra volt szüksége az unitarismusnak, mely ezen néven, melyet mi kaptunk, majd három századig a legnagyobb küzdelmek közt mi tartottunk fenn, s most az általunk fentartott néven, Anglián, Amerikán át a harmadik világrészbe jutott el. Éppen most hozzák a lapok, hogy Japánban unitárius templom épült.

Az akkor megállított reformatio legifjabb hajtása voltunk. Századunk 68-dik évében tartottuk háromszázados ünnepünket. Nyolezvan évvel azelőtt, mint kiirtásra szánt felekezett, mely

Erdélyben, papiron, bevett vallásként jött le századunkra. Tul a Királyhágón, Magyarországon kiirtották, még egy 68-nak kellett bekövetkezni, hogy az egész magyar földön törvénytöréstől bevett vallás legyünk. A haladó korszak megmentett, az üldöztetéstől felszabadított: szabadon folytathatjuk missionkat a civilisatio eszméi, a nemzeti kultúra világában.

Hogy nem üres beszéd, hogy Zsukiban regenerátorunkat tiszteljük, hogy neve nekünk nagy, emlékezte egy áldás: nem szükség visszamennünk a XVI. századra, melyben már a református nemzeti fejedelmek szombatossággal vádolva, üldözni kezdték, vagy az erdélyi fejedelemség végnapjaira, midőn kárpótlás ígérettel, vagy a Rákóczi forradalom utáni időkre, midőn katonasággal veszik el kolozsvári s tordai piaczi templomunkat: elég visszamennünk a Zsuki előtti időkre, hogy benne fenmaradásunk biztosítóját tiszteljük, és ünnepeljük.

A leopoldi diploma biztosította volt a négy bevett vallás osztozkodását az állami hivatalokban. A Rákóczi-forradalom végnapjaiban, az 1709-iki erdélyi országgyűlés a királyhoz küldendő deputációba még beválasztja Biró Sámuel, Sándor Gergelyt, Maurer Gábot. Az 1713-iki országgyűlésen még részünkről homoródszentmártoni Biró Sámuel, dézsafalui Simon Mihály consiliariusoknak, Dániel Ferencz, Balog Zsigmond, Maurer Ferencz kir. táblai assessorokká választatnak. De már ugyanabban az évben br. Bornemisza udvari alkanczellár a titkos kabinet számára megtette előterjesztését kiirtatásunkra, azon indokolással, hogy aristocratiánk, mely véljen, nincs, a néppel pedig könnyű lesz elbánni. Mindjárt következett, mi szíven talált, 1716-ban piaczi templomunk fegyveres elvétele. Az óvári templomot már 1609-ben elvették, s így templom nélkül maradtunk. 1741-ben már ott álltunk, hogy Mária Terézia trónraléptének köszöntésére a három magyar vallásból hármastatitót választott az országgyűlés, részünkről Simon Mihály consiliariust, a más két deputátusnak 16 német forint napdíjt szavaztak, az unitáriusnak csak felét, de azt sem élvezhette, mert az unitárius követet a felség nem kívánta fogadni.

Ez volt már a helyzet signaturája azon évben, melyben Zsuki született. Gyermekekorát élte még, mire a választott utolsó unitárius consiliarius, itélőmester, táblai assessor is elhalt s bekövetkezett a negyven évi korszak, melyben, mint a Ker. Magvető idei első füzeté felmutatta, egy taresafalvi Pálfi kéri apját, engedje ott hagyni a



még egyedül fenhagyott közpályát, a katonaságot, mert vallása miatt káplárságnál feljebb nem viheti. Ránk illett a dal: hontalan a hon fia. Zsuki mint ifju látta, mint rohanták meg buesujárás színe alatt templomainkat. Hallotta, hogy a kolozsvári templom elfoglalásának hírére apáik összefutottak, s mert kolozsvári központunk mintegy szét volt robbantva, Vásárhelyt, a nagyobb családok főtanácsosa szervezkedtek: hogy a papképzés meg ne szűnjön, hogy az ujonnan épült iskola sövény falai közt a tanítás fenn ne akadjon, magokat megrótták, ki pénzt, ki szombati vámját adta az ifjuság és tanárság minden napjára. Tán már ekkor megfogamzott szívében, mint végrendeletben írja: hogy eleitől fogva való ezélja és szándéka az volt, hogy vallásának biztosítója legyen. S talán az is befolyt nőtlenségben maradására.

Tekintettel arra, hogy családjának utolsó sarja, s jószága a fiseusra száll, valamint arra, hogy jószágai fia jószágok, ezélját, szándékát mindenáron ifjukorára kell datálnunk, különben a rövid, az ötvenévre terjedt élet nem valósíthatta volna meg. De egy családnak volt végsarja, melynek még geneológiája is lappang. Nevezetes családaim kutforrásai, gr. Kemény, Torma, Hodor gyűjteményei, legalább is nem tudnak róla. De mint Történetemben elbeszéltem, egyik őse a Mátyás király ellen fegyverre kelt erdélyi forradalomnak egyik intéző férfja volt. Az 1467-iki Veres Benedek-féle forradalmat értem, melyet a Zápolyáktól elkezdve, az ország legnagyobb emberei szóttak, köztük Zsuki Mihály Zsuk, Vista, Magyar- és Oláh-Kályán, Magyar- és Oláh-Sármás, Asszonyfalva, Boré, Omboz birtokosa. Aféle kerekfejű forradalmár, ki sem kegyelmet nem kért, sem az önszáműzés határidejét nem veszi igénybe, hanem többekkel együtt fejét Szeben piaczán hagyá. S mert Mátyás a következő tavaszon a hussziták ellen megy, aligha tévedünk, hogy a Zsukiék forradalmának, mit kívülről szitottak, hátterében aligha ott nem volt egy szabadabb vallás után való epekedés.

Szárnycok szegetett a Zsukiaknak, de ugy látszik, ősfészkekbe ismét visszakerültek. A reformatio rendjén, melyben Erdély többsége a lutheranus, reformatus valláson át az unitárius valláshoz jutott, a Zsukiak is e pontig jutottak. De már kevesebb vagyonnal, letünve az országos családok sorából. Előttük lebeg ősiük véres árnya. Mégis midőn a kolozsvári templom elvételének hírére nagyobb családaink Vásárhelyre összefutnak, a Zsukiék szintén sorakoznak. S mire P. Horváth Ferencz Zsuki László nővérét Széplakra viszi, belé adja magát abba az áramlatba, melyben a székelyföldi s küküllő-



menti unitárius családok, kik egymás között házasodnak, nász, keresztelelő, temetés ezimén üldöztetésünk felett keseregték, egymást kitarításra bátorították, s keresték a módokat és eszközöket egyházunknak és iskolánknak legalább megmentésére.

Hogy Zsuki végrendelete szavaival éljünk: „egyházunk mindenféle javaiból annyira kifordult, hogy annak még csak előljáróit is, rektorait, professorait, tanulóit, közönségünk csaknem szüntelen való koldulással, collectázással kénytelenített igen csekélyül tartani és táplálni.“ A collectázás kit terhelte volna mást, mint a még tántorithatatlanul részünken maradt családokat. Mint a hogy Agh püspök 1773-ban, József császár itt jártakor, kérdésére felsorolta, a Daniel, Toroczka, Zsuki, P. Horváth, Sándor, Maurer s a nekünk letűnt Henter, Biró, Simon, s kiket elő nem sorolt, de szintén az adakozók sorában álltak, a Simén, Szentiványi, Gálfalvi, Kénosi, Sala, Pataki, Sikó, Jármí családokat. S hogy „közönségünk s nevezetesen kolozsvári collegiumunk számára egy állandó fundust hagyjon,“ helyet adott lelkében, annak az érzésnek, hogy minden gondolatja e czél megvalósítása. Addig is Szováton, hová templomba járt, magának templomot építtetett.

Mint akármely nagy elme, teljes tervszerüleg járt el. Mielőtt a jövőt biztosítaná, előbb a jelen első szükségéin segített. Hogy még fenmaradt ekklesiáinkat biztosítsuk, a papi özvegyek és árvák részére gyámpénztárt állított; hogy a tanulóknak, tanároknak legalább a mindennapi kenyerek meglegyen, malmai szombati vámát adta, mit be is szállított. Nem annyiban adomány, mint regeneratori bölcsesége hívja ki hálánkat. S a mellett folytatta fenmaradásunk biztosításának fáradságos munkáját. Dolgozott, számított, takarékoskodott. S hogy élete füstbe ne menjen, midőn érezte, hogy egy hosszú élet munkáját egy féléleten bevégezte, 1791. február 14-én megírta végrendeletét. Egy évre, 1792. márt. 11-én azzal a megnyugovással hajthatta le fejét, hogy egyházát, iskoláját a feloszlástól megmentette. S a midőn végrendeletét felbontották, egy második nemes sziv reá adta áldását: már csak néhai nővére, Zsuki Teréz férje, sógora P. Horváth Ferencz a végrendeletet, mintha az ők érzelmeket is tolmácsolta volna, telytartalmában elfogadta.

Tartsunk pihenőt. Álljunk meg koporsójánál. Egy nemes eszme keresztye alatt megtört férfi pihen ott, kinek szelleme végrendeletében nekünk feltámadott, ki ősz családja nevét nem vitte sirjába, hanem glóriával övezve, hagyta maga után.

Mielőtt az élet prózájára, az egyház, az iskola, a tanárok, tanulók részére juttatott adományára térnénk, állapodjunk meg egy szép gondolata előtt, az előtt, hogy vallása fénye emelésére a püspök részére jószágot szerzett, jószágot hagyományozott. Minek ma értelme csak úgy van, ha reá emlékezünk, hogy akkor a püspök élvezte tanárkodása vagy papi fizetését, de mint püspöknek be kellett érni az akkori nehéz gondokkal s ha jutott elismeréssel. S bár a lebonyolításnál a földbirtok pénzre változott, püspökségünk anyagi megalapítása is az ő gondolatja. Valamint másik gondolatja, az alumnium, szintén megvalósításra vár.

Végrendeletét temetése után, 1792. márcz, 14-én bontották fel. De mielőtt belenézünk, pillantsunk az időbe, melyben keletkezett. Abba a sötét századba, melyben, 1713-ban kiirtatásunkat projectálták, a melyben 1734-ben, nagyrészt vasban, Felső-Ausztriából százával érkeznek a száműzettek, mert protestans vallásukat nem akarják elhagyni. Mely központunkat kolozsvári templomától, iskolájától, birtokaitól megfosztja s 1718-tól az egész szervezet jöltevők adományából él, s József császár a collectázást is betiltja. Melyben Mária Terézia kiadja a Ratio educationis ezimü, József császár kiadja 1784-ki iskolai szervezetét, s miként a forradalom után, minden perezen fenyeget, hogy iskolánkat bezárják. S midőn a végrendeletbe tekintenénk, pillantsunk egyházunk pénztárába, Zsuki halála előtt tiz évvel az egész tőke nincs négy, s halálakor sines tizezer m. forint, s a tanárok boldognak érzik magokat, ha a kolozsváriak a 240, a tordai tanár az ő 120 mfrt évi fizetését megkapja.

Itt, e ponton árad reánk Zsuki végrendeletének bőség-szarva. Az a 80,000 frt, melylyel Croezusoknak éreztük magunkat s érezhettük is, mert az akkori viszonyok közt közel félmillónyit jelentett. Jövedelme felett szabad belátással, csak a tőke maradjon bántatlanul. Jelentette egy zászló kitűzését, melyről messzire ragyog az utókorra: sub hoc signo vinces.

Ez volna tartalma a Zsuki névnek. Zsuki Lászlóra nézve honfoglaló ősei nagy neve iránti tartozás lerovása. Kit egyháza csak azzal tudott megtisztelni, hogy mint kollégiumunk felügyelő gondnoka halt el; s a kormány azzal tüntetett ki, hogy a midőn József császár 1781-ben megtiltja a protestánsok zsinat tartását s az 1782-ben megjelent türelmi parancsából kifolyólag 1783-ban nekünk is zsinattartást enged, királyi biztosul Zsuki Lászlót s Szentiványi Zsigmon-

dot nevezte ki. De az utókor hálás. Követhetik bár hányan, fundátoraink névsoraiban örökre első marad, mint a hogy első is volt. Az egyházi tanács még 1842-ben elhatározta, hogy iskolánkban minden öt évben jóltevők ünnepe tartassék. A Keresztény Magvető 1863-iki évfolyama hozza a Zsuki-ünnepélyt. Halálának százéves fordulójánál ismét megünnepeltük feledhetetlen emlékét, mit a Ker. Magvető 1892-iki évfolyama hozott. S megújul emlékezete az ifjuság körében minden évszárlatnál, azzal a hálás érzelemmel, melyet éreztem akkor, midőn jutalmul a tizenhat ezüst huszast kaptam, s a melyel most hatvan év után a Zsuki névre gondolok.

Sajnálattal nélkülöztem arezképét, genealogiáját, szomorujelentését, a felette elmondott halotti beszédeket, sirja leírását.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

---

## Brassai, mint philosophus.

### II.

#### Logikai munkássága.<sup>1</sup>

Brassainak első írói fellépésétől, 1832-től logikájáig épen egy negyed század telt el. Hosszú idő egy ember életében s még hosszabb lesz, ha majd életírója ennek a negyed századnak munkásságát érdem szerint méltatni fogja. E korba esik áldásos működése a hírlapirodalom és a tanítás terén. Ebben a korban alakultak ki methodologiai nézetei, melyeket csak jóval később foglalt rendszerbe, de tankönyveivel gyakorlatilag már ekkor hirdetett. Philosophiai pályáján e korból egészen logikájáig methodologiai kisebb czikkeken és az ú. n. egyezményes bölesészet alapos és éles bírálatán kívül nem jegyezhetünk fel egyebet. Amazok taglalása később módszertani nézetei vizsgálásánál sorra kerül.

Erről itt esik sor röviden tájékozunk magunkat. Brassai állásfoglalását az egyezményes nemzeti philosophia ügyében és logikája helyét az azon korbeli philosophiai irodalomban csak a megelőző magyar philosophiai mozgalmaknak, habár vázlatos, ismertetésével érthetjük meg teljesen. Ez indokolja rövid eltérésünket tárgyunktól.

*Behyna Gyula*<sup>2</sup> századunk első felét a bölesészet története szempontjából két korszakra osztja: I. Rozgonyitól 1792-től 1831-ig „Kant kora“, „az életreébredés kora“, II. 1831—1849-ig az eklektikusok, egyezményesek s Hegel kora. E felosztásban sok igazság van; de másfelől mégis erőltetett. Az 1831. évet záróévül teszi, de

<sup>1</sup> Munkái: Szontagh, A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei. *Bírálat* Criticai Lapok *Logika* lélektani alapon fejtegetve. 1858. II. kiadás 1877. *Irodalmi pör* a philosophia ügyében. Kolozsvár. 1861. *Logikai tanulmányok*. Budapest, 1877.

<sup>2</sup> Kant hatása hazai bölesészetünkre s főkövetői nálunk 1818-ig. Figyelő 1875. 40. 41. 42. sz.